

Emlékiratlapok 1989 júniusából

Úgy tetszik, kiirthatatlanul ránk telepszik a történelmi fordulat neveként a rendszerváltás, rendszerváltozás megnevezés. Egész politikatudományi fogalomrendszert szőnek belőle. A megrögződő nyelvszokással reménytelen harcba szállni. Pedig érdemes elemezni, milyen értelmezési lehetőségei vannak ennek a kifejezésnek, hogy milyen üzenetet közvetíthet a „maradéknak”, ahogy régen mondták, vagyis a következő nemzedékeknek. Maga a rendszer szó is érdemel csekély figyelmet. Még az ötvenes évekből csöng vissza a fülemben mint idősebb fiúk gúnyos-ironikus feddése: mi van, öcsi, nem tetszik a rendszer? Mert természetesen „rendszer” volt az a rendszer, gyakorta szerepelt e szó a hivatalos nyelvben. A világ történelmét is társadalmi rendszerekre osztották. Alapszó volt akkor és később is a diktatúra évtizedeiben. És ha váltani lehet/kell – emlékezetem szerint a rendszerváltás kifejezés először a Szabad Demokraták programjával került a közbeszédbe –, akkor önkéntelenül azt sugallja, az egyiket követi a másik, még ha éppen leváltják is az előzőt. Hiányzik ebből a megnevezésből, hogy gyökeres fordulatról van szó. Német nyelvterületen gyakran inkább a *Wende* (fordulat) kifejezést használják. Angolul pedig a *transitiont* (átmenet). És a mi semleges, jótékony takaróként a történelmi változásra terített szavunkból az sem derül ki, egyáltalán mi volt, amit váltani kellett. A jelenkortörténeti, politológiai művek többsége mintha szűken mérné nálunk a kommunista diktatúra megnevezést. Beszélnek hát államszocializmusról, pártállamról, kádárizmusról. Jellemző eufemisztikus hozzáállással. A korszak utolsó évtizedeivel kapcsolatban olyasmit szintén lehetett olvasni, hogy Magyarországon valójában ekkor nem is volt már diktatúra. Csak az olyan kákán is csomót keresők, mint e sorok írója, kérdezhetik, hogy volt-e mégis parlamenti demokrácia pártokkal, szólásszabadság, jogállam és egyebek. A lengyel, a cseh, a román politikai publicisztika inkább a „kommunizmus bukásáról” beszél, a „totalitárius rendszer végéről, fölszámolásáról”. Ezt szerintem nem lehet csak azzal magyarázni, hogy ott keményebb lett volna a diktatúra, és így fölszabadulásnak érezték a történelmi cezúrákat, a választóvonalat.

Az átalakulásnak, a fordulatnak egy igen lényeges mozzanatát eltakarja a nálunk megszokott formula. Azt nevezetesen, hogy 1989–1991 között kivonultak az országból a megszálló idegen csapatok. Úgy gondolom, kevés magyarnak lehet afelől kétsége, hogy a „rendszer” biztosításának a végső garanciáját a szovjet szuronyok jelentették. Amiképpen be sem lehetett volna vezetni a szovjet típusú totalitarizmust megszálló hadsereg, ahogy a náci változatát sem a nyilasok nélkül. Érdemes ezt hangsúllyal említeni, hiszen olyan vélekedéssel (természetesen Nyugaton) szintén lehetett találkozni, hogy 1945 után a szovjet érdekszférába kerülés a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott, úgy mond, reakciós Közép-Európa országainak bizonyos modernizációs lehetőséggel – más szóval: haladás-sal szolgált. Amikor egyébként gazdaság, munkakultúra, gondolkodásmód tekintetében a Szovjetunió jóval fejletlenebb volt Magyarországnál.

Való igaz, a magyarországi átmenet sajátos körülményei között a diktatúra politikai elitje (félreértés ne essék, nem az MSzMP-re gondolok, hanem annak csupán az orwelli terminológia szerinti „belső pártjára”) fontos szerepet tudott magának biztosítani, sőt sikerült jól kiköveznie az utat ön maga átmentéséhez. Ha jól belegondolunk, hatalmas előnyük volt az ellenzék éppen hogy alakuló-szerveződő csoportjaihoz képest. Kezükben volt a hatalom, sokkal több meghatározó információjuk volt, jobban ismerték a birodalmi központ helyzetét és szándékait, kezükben voltak (ha csak fenyegetésre is) az erőszak-szervezetek, és ami legalább ennyire fontos – Magyarországon pedig különösképpen –, a tömeg-tájékoztató eszközök (kommunista szempontból példátlan sikertörténet volt nálunk a társadalom eredményes manipulálása a hatvanas évek közepétől). Mindez a magyar társadalom nagy többségének passzivitása mellett. És ha végiggondoljuk, milyen csoportoknak fejezi ki a leginkább az érdekét a rendszerváltás/rendszerváltozás kifejezés, annak fényében, ami az 1989 óta történt a magyar politikában, egyértelmű, hogy a posztkommunista politikai és gazdasági hálózatoknak, nevezzék őket baloldalinak vagy neoliberaislnak. Hiszen a mi terminusunk (mondtam már nemegyszer hungaricumnak) bizonyos mértékben a folyamatoságra utal, arra, hogy nem történt igazi szakítás a kommunista diktatúrával, a kádári kor fiatal elitje számára valódi sikertörténet lehetett a demokratikus átmenet első szakasza.

Visszatekintve tehát nem függetleníthetjük magunkat attól, miként alakult negyedszázad óta az akkor történtek emlékezete. Keresi az ember a személyes emlékeit, nyilvánvalóan ma már jelenkortörténetről van szó, s nehéz attól eltekinteni, amit azóta írtak, mondtak az akkori eseményekről. A történetíróknak és az emlékiratszerzőknek mindenkori dilemmái ezek. Hiszen hiú elképzelés visszaemlékezéseket papírra vetni negyedszázaddal későbbben úgy, mintha kiléphetnénk a jelenből, s zárójelbe tehetnők a magyarázatok garmadáját. Hiszen újabb és újabb történelmi mítoszok formálódnak, egykori szereplők heroizálásának és démonizálásának vagyunk a tanúi, tévé- és rádióműsorok gyakran zavaros és áttekinthetetlen információözöne éri az embert a jókora késéssel nálunk is jubileumi esztendőnek nyilvánított 1989 ürügyén. Gyorstalpaló ütem-

ben rendezvények készülnek. Persze nálunk Magyarország lesz a középpontban, ahogy a lengyeleknél Lengyelország, a cseheknél és szlovákoknál Cseh-szlovákia. Valaminő nemzeti narratíva keretében elbeszélve, mintha konkurens történetekről lett volna a szó. Mert kié volt az igazi érdem a vasfüggöny lebontásában, hová lehet elhívni Németország elnökét és kancellárját? Ahonnan nézzük. Országkép-formálás folyik – nagy gőzzel és sok pénzzel. Mekkora haszonnal, nem tudni.

Zavarba ejtő, zavarokat keltő az egész. Kérdés, tisztul-e a kép, lesz-e ebből valamelyest áttekinthető, összefoglalható, a kontextusokkal számoló nemzeti narratíva? Nem kezdenék itt vitát azokkal, akik a nemzet közösségéről úgy gondolkodnak, mint legójátékként összerakható – és szétszedhető – építményről vagy ruházatról, melyet kedvünk szerint lehet váltogatni. Ha kommunikáció által létrejövő jelenségnek, sajátos kulturális jelrendszernek tekintjük a nemzetet, magától értetődő, hogy elengedhetetlenek hozzá a közös jelképek és a közös emlékezet. Ez utóbbihoz tartoznak a közös múlt történetei. Beleértve természetesen az emlékezet sokszínűségét meghatározott értékkörön belül. Lehet valakinek mondjuk a reformkorból és 1848-ból a főhőse Széchenyi, Kossuth vagy Petőfi, a muszkavezetők vagy Haynau viszont nem. Nem paradoxona-e a magyar emlékezetkultúrának, hogy XX. századi történelmünknek világra szóló eseményéről, 1956 forradalmáról mindmáig nincs közösen elfogadott alaptörténet?

És nincs 1989-nek és a demokratikus átmenet eseményeinek sem közösen elfogadott emlékezete. Magyar sikertörténet, ez az egyik sommás vélekedés, nagy lehetőségek elherdálása – a másik. Két szélső pólusa áll szemben egymással, mintha nem is volna semmiféle átmenet közöttük. Illetve létezik egészen más emlékezetforma is róla. Csak nemrégiben láttam a 2001-ben készült *Moszkva tér* című filmet. Érettségiző fiatalok – a történelmi esztendőben. Amikor június 16-án újratemetjük a forradalom mártírjait. Mintha egy másik világban élnének, fogalmuk sincs róla, miről van szó, nem is érdekli őket. Nem Fabrizio del Dongo bolyong a waterloo-i csatatéren, egyáltalán nem érezvén, hogy éppen ott és akkor fordul a történelem. Mert Stendhal regényének a hőse eredetileg részt akar venni Napóleon háborújában. A magyar tizennyolc évesek a kádári kor gyermekei, teljes mértékben kívülről irányítottak, csak a szórakozás és a fogyasztás vágya szabja meg cselekedeteiket. Meghökkenítő ez a kép, de van benne igazság. Nekem nem volt sok illúzióm 1989-ben a kádári Magyarországról. Szellemi és morális légszomjban élt az ember. Különös változata volt ama diktatúrának a gulyáskommunizmus. Mentális jellegzetességeit kevésbé elemezték. Az elmúlt két évtizedben született történelmi munkák többnyire – burkoltan vagy kevésbé – a kádári kor „eredményeit” méltatták. A gazdaságnak, az életszínvonalnak az adataival az ország „haladásáról” beszéltek, az iparosodás, a mezőgazdaság, az urbanizáció, az infrastrukturális fejlődés eredményeiről. Mintha a hűtőgépet és a televíziót ők hozták volna, s nem az idő. Mindig Széchenyi István válasza jut ilyenkor eszembe, amit a *Blick*ben írt Bach miniszternek. A 2000 folyóirat januári számában idézi föl Lengyel László „elveszett illúzióit” a mo-

nori találkozó emléke kapcsán. Ő így beszél a kádári „aranykorról”: „Ez a rendszer gyilkolt 56 és 62 között, de azután konszolidálódott, reformokat csinált, a gazdaságban emelkedő pályára állt [...] azért van válság, mert egy elemében lévő, végre magára talált, igaz, adósságra alapozott, de gazdagodó társadalmat kezd ki.” A közérzet zavarai, a mély morális válság nem kerül szóba. Arról az írók készítették számadást. Ebből a tükörből épp ellenkező képet látunk. Persze érdemes volna tüzetesebben megvizsgálni, milyen társadalmi mozgások jellemezték ezt az „aranykort” (amúgy legfőnnebb 1963-tól 1979-ig tartott). Nem kevés elemzés született már arról a sajátos „polgárosodásról”, de a végső mérleghez hozzá kell tenni, nem citoyenek (vagyis öntudatos honpolgárok) rétege alakult, hanem a politikától, a nómenklatúrától függő újgazdagoké. Milyen távlatokat jelenthetett ez? Ám nem szabad megfeledkezni a lemaradókról, a „gulyáspolgárosodásnak” a veszteseiről sem. Egyértelmű, hogy nem 1989-ben kezdődött a magyar társadalom újrarétegződése.

Ha arra kellene válaszolnom, hogy személy szerint engem milyen ösztönzések vittek a nemzeti ellenállás közege felé, azzal kezdem, talán a legfontosabb volt a kommunista diktatúra mély erkölcstelensége és cinizmusa. Jellegzetesen értelmiségi alapállásból nem tudtam elfogadni az „urambátyám szocializmust”, megdöbbenőnek tartottam a magyar hatalom negatív nemzetpolitikáját, történelmünk deheroizálását, hogy állandóan a tiltás határán volt a szomszéd országokban élő magyarok helyzetének szóba hozása a nyilvánosság előtt. Nem szabad elfelejteni, hogy egészen a diktatúra bukásáig nálunk az első számú ideológiai ellenség a nacionalizmus volt. Zavart az alapjában hazug nyelv, amely társadalmi igazságosságról, egyenjogúságról beszélt, miközben látta az ember a nyolcvanas években a szegénység terjedését, a vallásgyakorlás diszkriminációját, a szerényen polgárosodó rétegek klientúrajellegét.

Az én történetemben nem volt mellékes a lengyel szál. Politikai tekintetben „lengyelül” szocializálódtam. Nemcsak követtem, ami ott történik, hanem a szabadabb lengyel szellemi élettől rendszeresen tanultam is, gyakran megfordultam a Kárpátok túlsó oldalán, bőven merítettem a gazdag folyóirat- és könyv kínálatból. Fontos mérföldkő volt számomra az 1978. októberi lengyel utam. Krakkó érsekét éppen akkor választották Róma püspökének, és szinte tapinthattam, hogyan szerveződik az antikommunista ellenállás. A Szolidaritás hatalmas tömegmozgalma azután végképp magával ragadott, napról napra követtem az eseményeket, le is jegyeztem élményeimet „Lengyel naplómban” (1997-ben jelent meg).

1989 elején teljes gőzzel folyt a Magyar Demokrata Fórum szervezése. Az ideiglenes elnökség (akkor már kilenc főre bővült, mivel 1988 elején kooptáltuk Csengey Dénest és Joó Rudolfot) tagjaként nekem Pest megye és Budapest területi szervezeteinek megalakulásánál kellett bábáskodnom. Jártam-jártuk a településeket. Az alkonyodó Bicskén volt, aki gyanakodva nézve a kiragasztott meghívókat, ugyan ki lehet mögötte, egyáltalán mit akarhatnak ezek. Közben egyre bővültek nemzetközi kapcsolataink, Joó Rudolfal végeztük a kapcsolat-

építő munkát. Már kerestek bennünket diplomataik, külföldi újságírók is nagy számban. Gyakran az alapfogalmakkal kellett kezdeni a magyarázatot, néha kicsit különös, ismeretlen szereplőkként méregettek bennünket. Hogy Laki-teleken megvolt már a második találkozó, és ebből komoly mozgalom sarjad, ezen kissé csodálkoztak. „Demokratikus ellenzék”, ismételték, onnan várták a kommunista rendszer leváltóit. És akkor jönnek eme „barbárok” a falusi tanítók és vándorpróféták gyülekezetéből, s nekik sem kell föltétlenül tolmács, és európai politikai kategóriákban gondolkodnak. Néha ingatták a fejüket. Komoly tanulási folyamat volt, amíg megformálta az ember a saját kategóriáit, hogy például a megközelítés alapvető szempontja ne az ún. népi-urbánus ellentét legyen. (Emlékezzünk, milyen szívesen szította a hatalom, Aczél elvtárs pedig különösen!). Mert ebben a tükörben úgy látszott: az egyik oldalán a progresszió és demokrácia hívei: az urbánusok, a népiek között pedig provincializmus, város- és Nyugat-ellenesség. Tanultuk, hogy milyen terminológiával érdemes beszélni a külhoni magyarokról. Magát a nemzetiségi kérdést is gyanakodva szemlélték a nyugati politikusok és újságírók. Megtapasztalhattuk, milyen címkék ragadtak ránk legalább az első világháború óta, ha nem előbb. A bűnös magyar nacionalizmusa, ebben a hazai kommunista politikusok és a balliberális nyugati véleményformálók egy gyékényen árultak.

Az eseményekhez visszatérve: az év első hónapjaiban a legfontosabb munka az első országos gyűlés előkészítése volt, 1988 végére elértük a tízezres taglétszámot, s azt ígértük, hirdettük, megtartjuk az első kongresszust, amelyet megkülönböztetendő a kommunistákétól, országos gyűlésnek neveztünk, ha jól emlékszem, Lezsák Sándor javaslata alapján. Magam is nagyon fontosnak tartottam a Fórum szimbolikáját, mindig előttem volt a lengyel Szolidaritás ragyogó példája, maga a név meg nagyszerű grafikai megjelenítése. A fórum nevet, elmondtam többször, nekem sikerült kitalálnom. Rómából hoztam, és a gimnáziumi történelemórákról. Nem jegyeztettem be, mondom tréfából, mert fölhasználták Prágában (Občanské fórum) és Kelet-Berlinben is (Neues Forum). Szimbólumnak a tulipánt javasoltam. Járt eszembe nagyanyám, aki sokszor emlegette, a tulipán a magyarok virága, talán éppen az 1906-os koalíciós válság idejéből ismerte (kislány volt akkortájt), amikor a függetlenségi ellenzék jelvényként hordta. Később azután kissé fura alakzatot csináltak az MDF tulipánjából, elég mesterkéltnak lett belőle.

Az MDF svájci tagjai (ott írták alá a belépési nyilatkozatot még 1988 októberében Nagy László genfi lakásán) hívtak meg 89 májusára, egy egész hónapos tanulmányi körútra. Kapcsolatépítés volt a célja ennek az utazásnak, ismerkedés a svájci magyarok segítségével sajtó-, politikai és értelmiségi közegekben. Nagy lehetőségnek éreztem ezt a meghívást. Sokat segített Svájc budapesti nagykövete, személyesen pecsételte be a vízumot útlevelemben. Genf, Bern, Zürich, Bazel, Lichtenstein voltak ennek az útnak az állomásai. Kézről kézre adtak a magyarok, számos tapasztalatot szereztem. Igazából nagy áttörést nem értem el a svájci médiában, azt viszont elégtételként vettem, hogy itt egyenlő félként válaszol-

hattam Hajdú János nagykövetnek (ő volt, aki Duray Miklós kötetét és Csoóri előszavát oly gyalázatosan megbíráta az *Élet és Irodalomban*, s 1994 után még képviselő lehetett Magyarországon) egy írására. Az *ÉS* annak idején válasza sem méltatta beküldött hozzászólásomat, a *Journal de Genève* minden további nélkül közölte. Jó érzés volt a Magyarország iránti növekvő érdeklődés jeleit tapasztalni. Önbizalmat adott, hogy szinte napról napra szerepeltünk a nemzetközi sajtóban. Milyen hívószavakkal kellene előlépnünk, töprengtem. Egyre jobban az az egyszerű jelszó kattogott a fejemben, elég volna annyival előállnunk: Hungary is Hungary. Kettős érzés fogott el svájci értelmiségiekkel, újságírókkal, politikusokkal beszélgetve. Egyrészt hogy különös figurának láttak bennünket, Voltaire vadememberét, de ugyanakkor segítőkészséggel fordultak hozzánk. Általában vajmi kevés fogalmuk volt a kommunista diktatúra valódi természetéről.

Mielőtt elmentem Svájcba, formálódott már az Ellenzéki Kerekasztal. Egyértelmű volt a lengyel példa, tárgyalni kényszerült a súlyos gazdasági helyzetben Jaruzelski varsói juntája. Kaptuk rendszeresen a híreket a lengyel fővárosból. 1988 nyarától képviselője volt az MDF-nek Varsóban, Engel Mayer Ákos személyében. Lefordította s elküldte a híres év végi tévévitát, amelyben Wałęsa mérte össze erejét az állami szakszervezetek vezetőjével, s ő volt a csörte egyértelmű győztese. Ebből már a változás reménye sejlett, siettük megjelentetni a szöveget a *Hitel*-ben. Érezni lehetett, hogy nálunk szintén keresi a hatalom a párbeszéd lehetőségét, persze gyanakodott az ember, ismervén a kommunista koalíciók mibenlétét, a szalámitaktika gyakorlatát. Az is kérdés volt, ki lesz/lehet a partner. A Politikai Főiskolán tartott januári konzultáció az MSZMP „szakértőivel” (a Fórum részéről a teljes vezérkar ült asztalhoz) tette számomra egyértelművé, hogy más malomban őrlünk. Udvarias volt a hangnem, de azért úgy beszéltek velünk, mint tanító bácsi a kisdiaákokkal. Nem örültek, amikor azt mondtam, az 1985-ös választások egyáltalán nem voltak demokratikusak. Annyi volt a válasz, hogy hosszú idő óta ez volt az első demokratikus választás.

Az MDF alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását tartotta a demokratikus átalakulás első és megkerülhetetlen lépésének. Hogy el lehessen indulni a kályhától, hogy legyen egy kétségbevonhatatlan legitimitású köztestület, amely meghatározhatja a követendő lépéseket, az átalakulás törvényes kereteit. Ez a nemzetgyűlés nyithatott volna igazi új lapot. Persze sok gyakorlati kérdés vetődött föl ezzel kapcsolatban. Ám nem kívánom itt hosszabban fejtegetni ennek az elképzelt útnak az előnyeit és nehézségeit, a lényeg annyi, hogy ezt a törekvést eltemette a kerekasztal gondolata. Ez a tárgyalássorozat lett a későbbi értelmezésekben a változások fősodra. Az átmenet alfája és ómegája. Kérdés persze, mi legitímálta a kerekasztalt? A diktatúra képviselőit magától értetődően nem tekinthetjük legitimnek, ahogy a harmadik oldalnak nevezett segédcsapatait (állami szakszervezetek, népfront et consortes) sem. De kétséges az ellenzék legitimitása is. Kinek a nevében beszélhettünk? Az MDF-nek, akkor volt

talán húszezer tagja, persze a visszahívott képviselők helyére kiírt választásokon ugyan meggyőzően szerepeltünk, de ez a magyar választópolgároknak csupán töredékét jelentette. Nem beszélve arról, hogy az átmenet kulcskérdéséről, az állami tulajdon átalakításáról nem született megállapodás. Hiába verte nem egy elnökségi ülésen az asztalt a gazdasági bizottság képviselőjében Széles Gábor, hogy meg kell állapodni a gazdasági átalakulás szabályairól. Ez a forma azután így a kommunista hatalomnak szolgált jó lehetőségekkel az átmenet során.

Az Ellenzéki Kerekasztal a Független Jogász Fórum jóvoltából született, elévülhetetlen szerepe volt benne Kónya Imrének. Sokat láttam előszobázni Bíró Zoltánnál még a Corvin téren 89 elején, amikor az MDF-nek még az Ó utcai barakkja sem volt meg. Azt is tudtam, jó kapcsolatai vannak SZDSZ-körökben is. Tudni való, hogy jó darab ideig volt átjárás a két szervezet között, nem egy értelmiséginek pedig mindkét helyen volt tagkönyve. A különböző ellenzéki csoportok közötti/fölötti hidat jelentette a Jogász Fórum. E szempontból fontos szerepet töltött be, hiszen az akkori szöbeszéd szerint alternatívnak nevezett szervezetek mindegyike őrizte önállóságát, nem akart valamelyik konkurens által kézben tartott ernyő alá tömörülni. Hónapok óta kerengett ellenzéki körökben az ernyőszervezet gondolata, de mindig ott feneklett meg, hogy ki hozza létre. 88 őszére emlékszem, amikor néhány alkalommal Lezsák Sándorral füstöltünk magunkat Kenedi János budai lakásában. Harmincan-negyvenen egy nagyobb szobában. Hosszú órákig nem állt meg a szó. Érvek és tekervényes gondolatok arról, hogy a szerveződő MDF-nek a legjobb volna, ha beállna a közös ernyő alá. Igen, de ki fogja a nyelét tartani? Mi ketten rendszerint nagyokat hallgattunk. A szünetben Göncz Árpád és Mécs Imre följajánlotta, hogy szívesen közvetítenek a Hálózat (az SZDSZ elődje) és az MDF között. Nem vettük igénybe. Később még egyértelműbb lett közöttünk a különbség. Ideális megoldásnak látszott ezért 89 tavaszán a Jogász Fórum.

Működni kezdett március végétől az Ellenzéki Kerekasztal, az MDF elnöksége (magam mint szóvivő vettem részt ülésein) a delegáció vezetésével először Für Lajost bízta meg, kialakult azután a csapat a követelményeknek megfelelően. Nem lehetett eleinte tudni, mi lesz a kerekasztal szerepe a politikai átalakulásban, célszerűnek tartottuk a mi szervezetünkben a föladatak megosztását. Az országos gyűlés után világos volt, hogy az MDF a legerősebb ellenzéki mozgalom az országban. Hiába voltunk azonban már jóval túl a tízezres taglétszámon, mit jelenhetett ez az MSZMP 700-800 ezeréhez képest? Azok közé tartoztam, akik a kerekasztal létrehívásán túl legalább annyira fontosnak – ha nem fontosabbnak – tartották a további szervező, kapcsolatépítő munkát. Sajátos fejleménye volt a kerekasztal szerveződésnek, hogy megtetszett sokfelé ez a gondolat az országban, és sorra alakultak az ellenzéki kerekasztalok. Igen, de a legtöbb helyen eleinte csak MDF-csoport volt, nosza gyorsan elkezdtek helyi SZDSZ-t, Kiszgazdapártot, Fideszt szervezni, hogy legyen kerek az asztal. Nem egy helyen így azután mi magunk járultunk hozzá a konkurens politikai szerveződések létrejöttéhez.

Magam részéről különösen nagy jelentőséget tulajdonítottam médiapozícióink megerősítésének. Továbbra is meglehetősen egyoldalúan tájékoztatott a média az MDF-ről. Hiába alakultak szórványosan jó személyes kapcsolatok nem egy velünk szimpatizáló újságíróval, ők rendszerint nem voltak meghatározó pozícióban. Egyre inkább azt tapasztalhattuk, hogy a kádári – manipulációban fölülmúlhatatlanul sikeres – médiaelit egy része inkább az SZDSZ-el rokon-szenvezik. Kulcsfontosságúnak tartottam – szövivői munkám alapján is – a média kérdését. Szervezeti háttér hosszú ideig nem volt hozzá, az is nehezítette, hogy a mi lakásunkban nem volt telefonkészülék. Kissé abszurd helyzet volt, amikor kétforintosokat dobáltam a gépbe a Moszkva téri fülkében, hogy elsoroljam a Francia Nagykövetség második emberének, hogy kik tudnak részt venni az elnökségből a fogadáson.

Számomra nem fért kétség ahhoz, hogy az átmenet sikerének egyik fontos nemzetközi tényezője a nagyhatalmi kontextus mellett az, hogy Közép-Európa népei tudnak-e együtt mozdulni. Mindnyájunk előtt ott volt a magyar 1956 és a csehszlovák 1968 emléke. Módszeresen figyeltem ezért a térséget Szlovéniától Lengyelorszáig. Voltak pozitív jelek már 1987-től a délnyugati szomszédságban, Jugoszlávia kis tagköztársaságában, de azért Varsó mozgása volt a meghatározó. Érezhető volt az elmozdulás a holtpontról már 1988 tavaszán-nyarán, amikor újabb sztrájkhullám söpört végig Lengyelországon. Egyre inkább láthatóvá vált, hogy a „hadiállapot” politikájának semmit sem sikerült elérnie a Szolidaritás föld alá kényszerítésén kívül. Nem javult az életszínvonal, akadozott az élelmiszerellátás, a levegőben sistergett az ellenállás szelleme. 1986-ban személyesen is megtapasztalhattam, amikor atyai barátunknak, Waclaw Felczaknak átadtuk a 70. születésnapját köszöntő tanulmánykötetet a Jagelló Egyetemen. Szabadabb nyelven beszéltek a lengyel kollégák, egyetemi emberek, mint ahogy mi otthon megszoktuk. A krakkói Katolikus Értelmiségi Klub vezetőségével találkozáskor pedig nem maradhatott kétségünk afelől, hogy lesz folytatás. 1988. november 30-án került sor az említett tévévitára Wałęsa és Alfred Miodowicz, a katonai junta által kreált szakszervezet vezetője között. A Szolidaritás elnöke kiütéssel győzött. A kommunista párt központi bizottsága nagy belső viták után elfogadta, hogy tárgyalásokat fog kezdeni a Szolidaritással. Az év végén megalakult Varsóban az Állampolgári Bizottság, az ellenzék politikai szervezete, mint a kommunista hatalommal folytatandó párbeszéd alanya. Megtörtént a Szolidaritás szakszervezet újbóli bejegyzése, február 6-án megkezdődtek a Kerekasztal plenáris ülései, április 5-én pedig már befejezték a tanácskozást, és aláírták a dokumentumokat. A politikai átmenetről született egyezmény szerint Lengyelországban kétkamarás lesz a parlament, a Szenátusba való szavazás teljesen szabad lesz, az országgyűlésbe (Szejm) azonban csak a helyek 35 százalékát töltik be a választási eredmények alapján, a többi mandátumot a hatalom szervezetei által készített lista alapján lehet megszerezni. Különös kompromisszum, én mégis reményt keltő eredménynek tartottam, hogy fontos dolgokban engedni kényszerült a kommunista hatalom, és lesznek – ha csupán részlegesen

szabad – választások. Június 4-én elválhat, gondoltam, mekkora az ellenzék ereje. Elsőpró lett az Állampolgári Bizottság győzelme. A 161 szabadon választható helyből 160-at szereztek, a 100 szenátori székből pedig 92 lett az övék. A választás napja fordulópontnak tekinthető, ettől fogva látszott megfordíthatatlannak a folyamat. El lehet tehát eddig jutni! Ösztönzésnek éreztem ezt a lengyel választási eredményt, még nagyobb kíváncsisággal készültem a krakkói útra, július 22–24. között nagyszabású nemzetközi konferenciát terveztek az átalakuló Közép-Európáról, s oda a magyar ellenzék is, ritka kivételként az MDF-en keresztül, meghívást kapott. Előtte még párizsi és bécsi út várt rám, és persze június 16., az 56-os mártírok újratemetése.

Lengyelországhoz mérve a magyar társadalmat inkább beletörődőnek, közömbösnek éreztem. Pedig a nyolcvanas években a hadiállapot bevezetése utáni időben ott is terjedt a tehetetlenség érzése, bizonyos apátia, de volt azért konspiráció, értelmiségi ellenállás meglehetősen széles körben és háttér hozzá mint a katolikus egyház széles és biztos hálója. Nálunk nagyon mély volt a kádári rendszerrel való azonosulás. Tapasztalhattam már 1980–81-ben, a lengyel Szolidaritás tízmilliói tömegmozgalma idején. Döbbenetes volt a magyar értetlenség magatartása, a szerény jólét féltése, az a jelenség, amelyet én annak idején bendősovinizmusnak neveztem. Ez a világok legjobbika, és csak nehogy változzék valami, mert akkor úgyis csak rosszabb lehet. Nem tudom anekdota-e vagy meg is történt, Szegedy-Maszák Mihály mesélte, hogy egy dunántúli gimnáziumban íratott dolgozatot a *Kőszívű ember fiáról* a tanárnő. Az volt a föladat, mutassanak be egy alakot a Baradlay családból. Az egyik diák magát Baradlay Kázmért választotta. Amikor kérdezte tőle a tanárnő, miért, csak annyi volt a válasz, mert ma az ő magatartása a jellemző. Vagyis ne mozduljon a világ, hanem álljon. Míg a világ világ lesz, mindég minden rosszabb lesz, idézte valahol Végh Antal a jánkarmajtsi koldust, aki ezt hajtogatta a vásárban. Ezt a tudatot persze módszeresen építették, a televízió, rádió, Hofi Géza és sokan mások. Úgy éreztem rosszabb perceimben, szinte megingathatatlanok nálunk a rendszer bástyái.

A változást ezért hosszú folyamatnak képzeltem el. Tudtuk, hogy kedvezőek a nemzetközi körülmények – ez ritkán történt meg velünk a XX. században –, azonban nem lehet tudni, meddig tart még a kedvező széljárás. Mindenesetre ezekben a hetekben sem töltött el valami nagy optimizmus. Építjük csak a mi hálózatunkat következetesen, küzdünk a szabad választásokért, a többpártrendszerben ellenzékiként megtanulhatjuk majd a parlamenti politizálást. Józan fejvel nem gondoltam, hogy megnyernénk a választásokat, ha most – 1989 júniusában – tartanák őket. Bécs–Párizs–Bécs utazást kellett ekkor teljesítenem. Az Osztrák Televízió nevezetes Club 2 szombat vagy vasárnap esti vitaműsorában vehettem részt ismét, napokkal Nagy Imre temetése előtt. Lendvai Pál, alias Paul Lendvai vezette a műsort, volt mellettem egy horvát politológus, Eörsi István és maga Hegedűs András egykori miniszterelnök. Jóval kevésbé izgultam, mint egy évvel korábban, kicsit ismertem már a járást. Eörsivel mentünk taxival a stúdióba, mondta, van nála egy kis célzóvíz, egy kis kortyot megkoc-

káztattam belőle. Az egészből főleg Hegedűs András érvelése hökkentett meg, mert mi egyértelműen azt hangsúlyoztuk, nem lesz ezen az újratemetésen semmiféle feszültség, legfőnnebb rengeteg ember. Hegedűs aggodalmairól beszélt, fölrajzolt egy abszurd képet. Mert nem lehetetlen, magyarázta nehézkes német mondatokban, hogy egy év múlva a Duna-korzón román és csehszlovák katonatisztek söröznek majd együtt, arra célozva, hogy megeléglően ezt a magyar rebelliskedést, rendet csinálni bevonulnak az igazi szocializmus hívei. Ha volt is az emberben bizonytalanság a hazai kommunistákkal meg Moszkvával kapcsolatban, alaptalannak gondoltam ezt a fölvetést. Hiszen a magyar pártvezetés föltehetően egyeztetett 1956 rehabilitálásáról a szovjetekkel. Úgy látszott, hogy Gorbacsovnak világos elképzelése van a reformokról, persze azt nem lehetett tudni, hol lesz a határ. Párizsban meg a következő napokban egész Gorbilelkedést tapasztalhattam. Tévében, rádióban, újságokban. Jó volt magyar értelmiséginek lenni a nagy forradalom 200. évfordulójára készülõ francia fővárosban. Irodalmi kerekasztalok, beszélgetés a Kulturális Minisztériumban. Biztató szavak, érdeklődés olyan fölfedezés formán, ha már az ember éppen „perzsa” (Montesquieu) vagy magyar, és még pötyög is kicsit franciául. Nem emlékszem, ki volt velünk, Mészöly Miklós biztosan, kissé nyakatekert mondatokban magyarázta a magyar helyzetet. Mi most itt, tapasztalhattuk, éltanulók vagyunk a lengyelekkel együtt. Pláne összevetve Csehszlovákiával vagy Romániával. És magyaráztuk lelkesen Közép-Európát. E kérdésben láthatólag Kundera 1983. novemberi esszéjével tényleg megnyitott egy nagy kaput.

Bécsbe jöttem onnan vissza, várt ott vagy két nap. Deák Ernő arra kért, írjak valamit a *Bécsi Napló*ba, belegyeztem, legyen interjú formája. Megkaptam a szerkesztőség kulcsát, ha tudnám, hol is volt, mindenesetre földalattival (itt azért U-Bahnnak hívják, nem metrónak, mint Pesten, Prágában – moszkvai mintára) mehetek. Napsütés, csönd, béke, rovom a sorokat a villanyírógépre. Tudom, holnapután hajnalban indulunk a nagy temetésre. A fogalmazásban a lényeg: hosszú folyamatról van szó, a hatalomnak, ha kissé megingott is, kezében van minden, és ott vannak szempontjai az emberek fejében. Ha most lennének a választások, írom, minden valószínűség szerint nálunk az MSZMP nyerné a választásokat, persze csak relatív többséggel. Valamilyen koalíciót is elképzelnének talán, persze, hogy az ő kezükben legyen a gyeplő. Határozott véleményem, semmilyen módon nem szabad ilyenben részt venni, ezért, a napról napra romló helyzetért nem szabad felelősséget vállalni.

Június 15. Holnap korán indulunk, a bécsi magyarok kisbuszával megyünk. Deák Ernő is velünk tart, 1956 óta nem tette be a lábát Magyarországra, tavaly augusztus végén hiába hívtuk a II. Lakiteleki Találkozóra, nemet mondott.

Sok mindent lehetne mondani a temetés előkészületeiről. Lényegében a Történelmi Igazságtétel Bizottság kezében voltak a szervezés alapvető kérdései. Persze hogy ki szólaljon, szólalhat föl. A TIB törzse – Vásárhelyi Miklós, Hegedűs B. András, Litván György, Nagy Erzsébet – mindent megtett azért, hogy az MDF vezérkarából senki ne kapjon szót. A mi képviselőtünk gyöngye volt ebben

a testületben, pedig 1956 hagyományát Für Lajos joggal képviselhette volna mint a debreceni Forradalmi Bizottság titkára, aki csak szerencséjének és a véletlennek tulajdoníthatta, hogy nem került börtönbe, így csupán értelmiségi munkakörben nem helyezkedhetett el jó ideig. Ha 56 az ifjúság forradalma volt, szóljon meg a FIDESZ képviselője, Orbán Viktort még ekkor magukhoz közelinek gondolták a későbbi SZDSZ-es alapító atyák. Ami a helyzet abszurditását mutatja, hogy ugyanakkor szükségük volt az MDF rendezőgárdájára, amely már kitűnően bizonyított a nagy erdélyi tüntetés idején 1988-ban. Így lettünk mi a segédszemélyzet, ha úgy tetszik, népség, katonaság. Talán már reggel kilenc óra tájban érkezünk a Hősök teréhez. A külső kör MDF-es rendezőivel találkoztunk először, örültem az ismerős arcoknak. A terv szerint óránként vonták sűrűbbre a zárt övezet határát, példás rendben ment minden.

Ott lehettem én is a belső körben. A korlátot kívül ismerősök integetnek, látom Palotás Jánost, gimnáziumi osztályfőnökömet. Egyszer sem mondta nekünk, hogy ellenforradalom, pedig 1959-ben léptünk az első osztályba. Próbáltam egy magasabb helyről körültekinteni, hihetetlenül nagy tömeg özönlött és özönlött a térre. Valóban történelmi pillanatok voltak. Az évtizedek alatt összesűrűsödött keserűség, a gyerekként átélt csalódás, a mély csalódás november 4. hajnalától, a vereség, a tehetetlenség... és most egyszerre vége! Vége a hazugságnak! Ott állnak persze az ország kommunista vezetői, bűnbánatról szó se volt, de ott vannak a vádló koporsók.

Bába Iván ismerős hangja a moderátoré, és a mártírok neve. Áthullámszerűen rajtam a beszédek, kevés jut el belőlük a tudatomig. Orbán Viktorét kissé túlzónak érzem. Persze elmondta a legfontosabbat, távozzék a megszálló hadsereg. Van-e ennek realitása? Mi akkor nem tudtuk, hogy már áprilisban elmondta Gorbacsov Németh Miklósnak, hogy nem szándékoznak beavatkozni. Mécs Imre a beszéde végén fölszólít minket, fogjuk meg egymás kezét. Nekem ez nem tetszik, végül is nem katolikus szertartáson vagyunk.

Az ünnepség után elbontják a sorompókat, hullámszerűen az embertömeg, sokan a 301-es parcellához indulnak. Barátok, ismerősök, egyetemről, egyéb helyekről a felszabadult öröm hangulatában. Külföldiek, újságírók mindenhol, sok ismerős már közöttük. Nem is tudom, hogyan, SZDSZ-es főemberek között látom Adam Michniket sétálni. Sokat tudok róla, a lengyel ellenzék emblematisztikus alakja, olvastam fontos könyvét az ún. laikus ellenzékéről és a katolikus egyházzal, az Akadémiai Könyvtárba rendszeresen küldik Párizsból a lengyel emigráció kiadványait. Bemutatnak neki, elkezdünk lengyelül beszélgetni, először hallgatom jellegzetes dadogását. Szemmel láthatóan érdekli, amit mondok, de öt-hat perc után hívják tovább (talán Kőszeg Ferenc, Kis János van vele, nem emlékszem pontosan). Kérdezem, meddig marad Budapesten. Holnap még biztosan, hívjam föl telefonon. Kapok egy budapesti telefonszámot, másnap reggel azután hívom rendületlenül az utcai telefonfülkéből. Legalább fél órán keresztül. Kicsöng a telefon, és ismét kicsöng. Semmi. Azután később még egyszer próbálok, újra sikertelenül. Létezett ilyen szám kétségtelenül. De azt hiszem,

nem akarták, hogy külön beszéljek vele. Az MDF-et lehetőség szerint el kell zárni a nemzetközi kapcsolatoktól, ez lehetett mögötte. Volt-e ilyen szándék, végül is nem tudom bizonyosan, talán igen, talán nem. Michnik akkor még makulátlan személyiség volt előttem, álmomban sem föltételeztem róla, hogy képes együtt vodkázni a katonai junta vezetőivel, Jaruzelskivel és Kiszczak tábornokkal.

A krakkói úthoz Szesztay András közvetítette a meghívót Stefan Wilkanowicz szerkesztő úrtól, a pápa krakkói körének egyik szürke eminenciásától. Akkoriban a *Znak* katolikus folyóirat első embere. Idén januárban töltötte be életének 90. esztendejét. Ő közvetítette Pozsgay Imre látogatását is II. János Pálnál. Amikor Rómába készültem 1987 júniusában, megszervezte, hogy fogadjon Etchegaray bíboros, a Vatikán Pax et Iustitia bizottságának az elnöke. Az Állampolgári Bizottság képviselőjeként Andrzej Potockival itt volt Budapesten márciusban az MDF első országos gyűlésén. A változó Közép-Európa lesz a téma a lengyel választások után bő két héttel. Szesztay András szociológus Lakitelektől ott volt az MDF-ben. Igazi közvetítő, hálózatépítő személyiség, később az Etikai Bizottság elnöki tisztét is viselte. Azt szeretnék a szervezők, ha a magyar ellenzék különböző színei megjelenének, örülnének Konrád Györgynek. Ennek megfelelően állítottuk össze a kis delegációt. Az MDF-ből még a történész Borsi-Kálmán Bélát, román ügyek szakértőjét. Nyomatékkal javasolta András még Vass Csabát a Népfrentből, akit magam is ismertem. Tudod, magyarázta, ő marxista alapon gondolkodik, de nagyon közel áll hozzánk, eszerint ő lett volna köztünk a reformkommunista (vagy Pozsgay embere?). Busszal utaztunk Krakókba, emlékezetem szerint hárman, Konráddal és Borsi-Kálmánnal. A Magas Tátrában álltunk meg vagy fél órás szünetre, egy közeli talponállóban hajtottunk föl egy borovicskát, *A látogató* írója otthonosan forgolódott a pultnál könyöklő, munkásformájú szlovákok között. A határon azután hosszabb időre elvitték megvizsgálni az útlevelét, hozzá vagyok már szokva, mondta. A krakkói buszállomáson méregettem, változott-e az emberek arca. Nagy különbséget nem éreztem. Csomagokkal, cekkerekkel az érkezők, indulók többnyire szegényes öltözetben.

Nagy füstje és lángja volt a krakkói tanácskozásnak. A helyszín a dominikánus kolostor modern tanácskozóterme. A nyolcvanas években komoly kulturális intézményhálózatot működtetett a katolikus egyház. Gyűjtőhelye volt az ellenzéknek a hadiállapot éveiben. A változások szagára idegyűltek Krakókba újságírók, ún. Kelet-Európa-szakértők néhány nyugati országból, ott élő lengyelek és persze hazai ellenzékiek, akik már nem is voltak egészen azok, hiszen a Szolidaritás a miniszterelnöki pozíciót vette célba, hallgatólagosan elfogadva, hogy esetleg Jaruzelski tábornok lesz a köztársasági elnök. Erhard Busek osztrák néppárti politikus – akkor emlékezetem szerint Bécs alpolgármestere –, a közép-európai átalakulások hűséges támogatója itt is megjelent csapatával, köztük Emil Brix, a későbbi krakkói osztrák főkonzul. A nagy tumultusban eleinte nem volt könnyű eligazodni, úgy emlékszem Konrádon kí-

vül, akit nagy kíváncsisággal hallgattak (különös újdonságot nem mondott), Vass Csaba s jómagam szólaltunk föl. Különösebben új gondolatokat nem vettem föl, jó érzéssel tapasztaltam, hogy most már lengyel barátaink egyre fogékonyabbak a közép-európai együttműködés gondolatára. Minden kétséget kizáróan az érdeklődés középpontjában a friss lengyel események álltak. Persze a szünetekben, a folyosói beszélgetésekben minket is gyakran kérdeztek. Újra megtapasztalhattam, milyen keveset tudnak az MDF-ről, és mennyi a pontatlan és téves információ rólunk. Igyekeztem minél több emberrel beszélni, kapcsolatot teremteni. Tyniecben, a kolostor vendégszobáiban laktunk. Más volt, mint amikor 25 éve kirándultunk ide Krakkóból Piotrral és Terezával. Mintha akkor messzebb lett volna a várostól. A Visztula fölötti sziklán a bencés kolostor, itt már a folyó jóval kisebb, mint Krakkóban. Jön Mazowiecki, üzenték este felé, s egy nagyobb helyiségben gyűltünk össze. Csapatával érkezett ő is, szemmel láthatóan fáradtan. A designált miniszterelnök, mi mindenről kellett tárgyalnia, magyarázza. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy nem kívánják átvállalni a felelősséget a csődhelyzetbe került országért. Nem látszik vidám menetelésnek. De ami történt a választásokkal, fordulat, vissza nem fordítható. Az egyik reggel buszban Leopold Unger mellé kerülök, évek óta ismerem nagyszerű „Brüsszeli leveleit” lengyel tájékozódásom egyik meghatározó forrásából, a párizsi *Kultura* című folyóiratból. Magyarországról beszélgetünk. Miután fölvezolom, hogyan látom helyzetünket, s magyarázom, hogy mekkora nálunk a támogatottsága az MSZMP-nek, higgye el, nyugtat meg, az MDF megnyeri a választásokat.

Visszafelé egyedül jövök, Zakopanében töltök egy éjszakát egy apácák által fenntartott vendégházban, lavorból lehet mosdani, de régimódi vidéki rend, csend és tisztaság. Még kisétálhatok délelőtt az egyik dombhátra, fönt a hegyeken még hó, vidéki MDF-es köszön rám. Bizakodás és optimizmus cseng a szavaiból, hív, látogassam meg őket. Busszal kelek át a Tátrán Poprádra, mint amikor először mentem erre kifelé. Nézem a poprádi állomáson a vonatra várókat. Fürkészem az arcokat, diákok zsvajognak, falusi nénik kosarakkal, bőröndöket őrző urak. Mintha ez más világ volna, mint ahonnan jöttem, és ahová megyek.

